

УДК 7(477) (09) (073)

Юлія Мохірева,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті автор пропонує вирішення однієї з актуальних проблем сучасної мистецької освіти – формування справжнього митця-громадянина з глибоким відчуттям культурно-родинної ідентичності, яке можливе на основі національної духовності через засвоєння принципів і форм народної культури, зокрема художньої спадщини. Запорукою успіху є: звернення майбутніх учителів образотворчого мистецтва до етнічної традиції, пошук нових інноваційних форм вираження, високий професійний рівень.

Ключові слова: професійна підготовка, етнокультурна ідентифікація, народне мистецтво.

В статье автор предлагает решение одной из актуальных проблем современного изобразительного образования – формирование настоящего художника-гражданина с глубоким чувством культурно-семейной идентичности, которое возможно на основе национальной духовности через усвоение принципов и форм народной культуры, в частности, художественного наследия. Для успешного решения проблемы необходимо: обращение будущих учителей изобразительного искусства к этнической традиции, поиск новых инновационных форм выражения, высокий профессиональный уровень.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, этнокультурная идентификация, народное искусство.

In research authors propounds determination one of topical problems of modern art education - forming a true artist-citizen with feeling of family-cultural identity, which are possible on basis of national spirituality owing to assimilation principles and forms of national culture. The garanty of success are: appeal to future teachers of descriptive art to ethnic traditions, searching for the new innovative forms of expression, high professional level degree. Now is disclosed pedagogical-cultural potential of learning art of modern Ukrainian artists, and, in particular, of art dynasty of Poltava. In the chail of art Poltava's national pedagogical university named be V. Korolenko theoretical knowledge about history of Ukrainian art, it's modern condition, supported by deep

personal informative processes. Great attention is given to mastery of students practical skills. Conceptualizing source of Ukrainian art like the most important spiritual factor; students are teaching art techniques of expression: they are developing compositions degree of difficulty; using computer technologies; young artists are joining to art exhibition.

Key words: *professional preparing, family-cultural identity, descriptive art.*

Формування справжнього митця-громадянина, розвиток особистості у гармонії зі світовою культурою, врахування національних традицій, інноваційна діяльність – одна з найголовніших проблем сучасної педагогіки образотворчого мистецтва. Нині на теренах України триває утвердження культури молодшої української держави, культури усвідомлення відповідальності особистості за рід, родину, націю, землю, на якій ми живемо.

«Кожна нація, як етносоціальна спільнота, характеризується єдиним семіотичним полем – системою загальновідомих для всіх її представників знакових засобів, зокрема засобів художньої символіки, що забезпечує взаєморозуміння та взаємодію членів суспільства. «Входження» у це семіотичне поле, його усвідомлення, почуття приналежності до нього формує самосвідомість людини, в тому числі національну самосвідомість, що є найважливішою ознакою культури особистості» [11, с. 53].

Саме митці, духовна еліта є гідними репрезентами величчя та життєздатного творчого потенціалу нації; саме вони відтворюють «Я» свого народу у відповідних образах, символах, міфах. «...Ті, кого сьогодні зараховують до стану митців, колись лише митцями не були, а належали до тих, хто розпрацьовував ідеологію суспільства теїстично – мистецьким осмисленням довкілля» [12, с. 10].

Національна ідентичність – самовизначення особи в національному контексті. Усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо. Ідентифікація (від лат. *identicus* – тотожний і *facio* – роблю) – це процес неусвідомлюваного ототожнення себе з іншим суб'єктом, твариною, предметом, групою, взірцем, ідеалом, організацією, соціальним інститутом. Культурна ідентифікація відбувається під час соціалізації особистості – переходу людини від індивідуального до соціального під прямим чи опосередкованим впливом таких чинників соціального середовища як: сукупність ролей, соціальних статусів, що суспільство пропонує людині; соціальні спільноти, в межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі і набути конкретного статусу; система соціальних і культурних норм та цінностей, які домінують у суспільстві й унаслідуються молодшими поколіннями від старших; соціальні інститути, що забезпечують виробництво та відтворення культурних взірців, норм,

цінностей та сприяють їх передаванню та засвоєнню [14].

Образотворче мистецтво у сукупності своїх видів створює реальну картину життя людини та природи, а також наочно втілює ті образи, яких немає в реальності, які є наслідком людської фантазії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для осмислення порушеної проблеми велике значення мають наукові праці М. Лещенко, Л. Масол, О. Рудницької, А. Чебикіна, О. Шевнюк та ін., в яких розглядаються питання формування художньої культури особистості, окреслено пріоритетні напрямки подальшого удосконалення мистецької освіти.

Проблеми розвитку сучасного українського образотворчого мистецтва висвітлюють О. Білоусько, О. Загаєцька, М. Маричевський, Г. Міщенко, В. Петрашик, О. Федорук та ін., етновиховання – В. Данилейко, Є. Товстуха; розробкою естетичних аспектів регіонів займалися В. Личковах, В. Сніжко та ін. Емпіричні знання про українські символи систематизували відомі дослідники І. Гончар, О. Найден, О. Потебня, І. Пошивайло, Б. Рибаків, М. Селівачов, К. Сосенко, В. Щербаківський та ін.

Метою дослідження є розкрити методи виховання відчуття культурно-родинної ідентичності в процесі підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

Справжній вибух патріотичної творчості спостерігаємо на Україні в теперішньому часі. Під час Революції гідності формувалися нова свідомість, нові відносини, які побудовані на повазі, любові, патріотизмі, братерстві, самоорганізованості. Митці з усієї країни відстоювали свої демократичні права і в мистецтві. Ці твори дихають свободою, вони сповнені прагнення вільного життя. На полотнах майстрів утверджувалися нові цінності як втілення українства. Мистецька спільнота, підтримуючи Майдан, презентувала низку творчих проектів як відображення історичного повороту в новітні часи України. Майдан ствердив і продемонстрував світові демократичні цінності волелюбного українського народу [10, с. 7–8].

У березні 2014 року, в період відзначення 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, художники відгукнулися на цю подію своїми творами, було проведено багато виставок і мистецьких акцій по всій Україні. Вірші Т. Г. Шевченка надзвичайно актуальні в сьогоденні.

З літа 2014 українці масово долучилися до процесу допомоги військовим на передовій та пораненим, зокрема, й художники, які влаштовують благодійні виставки-продажі. Долучились і діти. Найдоступніший спосіб – це малюнки. Одноосібно чи цілими класами діти малюють, створюють обереги і передають солдатам. У бліндажах та всередині військової техніки цілі «картинні галереї» з кращих дитячих малюнків, а дехто з солдатів зберігає послання від дітей у кишені, біля серця. До Миколая, Нового року та Різдва діти, які зазвичай є споживачами подарунків, самі взяли до виготовлення дарунків для солдат –

розмальовували пряники (Миколайчики), створювали янголів, різдвяні зірки.

Швидкому поширенню цікавих проявів креативу, досвіду сприяють сучасні інформаційно-комунікативні технології, спонукають до творчості й удосконалення. Феномен масової колективної творчості, де використовуються кольори українського державного прапора (світотворчі жовтий та блакитний), елементи національної орнаментики та обрядовості створюють потужне позитивне естетичне поле, що єднає країну, додає сил та оптимізму. Український народ відчув себе єдиною родиною, великою нацією.

На питання, як діяти далі, щоб не зникла емоційна хвиля патріотизму, письменник Ю. Мушкетик відповів, що потрібно розповсюджувати і ґрунтовно вивчати правдиві знання про історію українського народу, зокрема, й історію українського образотворчого мистецтва.

На кафедрі образотворчого мистецтва ПНПУ імені В. Г. Короленка основні питання історії українського образотворчого мистецтва, його сучасний стан вивчаються під час опанування курсами «Історія українського мистецтва», «Історія декоративно-ужиткового мистецтва», «Декоративно-ужиткове мистецтво», «Композиція», «Художньо-прикладна графіка», «Композиція живописного твору», «Актуальні питання сучасного зарубіжного та українського мистецтва», спецкурси «Кераміка», «Килимарство», «Розпис» та інші. Непересічною є роль вчителя, який навчає учнів орієнтуватися в інформаційному потоці, формує у них естетичний смак відповідно до гуманістичних цінностей і загальнолюдських пріоритетів [5, с. 183].

Важливим є формування знань про історію виникнення та розвитку мистецтва на території України; формування уявлень про стилістичні особливості українського образотворчого мистецтва на різних його етапах; формування здатності до аналізу характерних тенденцій у творчості майстрів, в роботах яких найбільш повно і яскраво розкриваються риси тієї чи іншої епохи; формування знань про визначні мистецькі твори та творчість видатних українських художників, творчість мистецьких родів України.

«Ландшафти од Карпат до Дону, регіональна психологія, етноісторична панорама часу, героїзм як генетика нації, народність, менталітет, самовизначеність лежали, лежать і лежатимуть в основі української образотворчості. Скільки не намагалися б пошматувати процес націотворення, позаражувати творчу уяву митців різного толку і штибу привнесеними «ізмами» та «лоціями», – серце наше не перестане любити і славити Український Світ... У нас своя потисячолітня, питома образотворча мова. Є звідки черпати і наснагу, й ідеї, і стиль, і форму, і зміст.

Ми – українці, і завтра будемо цікаві всім іншим народам як неповторність, самобутність, феноменальність. Період запозичень, наслідувань, мавпувань проходить. Настає час сильних, визначальних, національно самобутніх культур», – наголошував історик мистецтва, головний редактор журналу «Образотворче мистецтво» та альманаху «Артанія» М. Маричевський [7, с. 8]. Для вивчення історії українського образотворчого мистецтва п. Микола Маричевський виділяє такі імена митців нашого минулого й теперішнього: Сластьон, Бутович, Січинський, Гаврилко, Кричевський, Курилас, Бойчук, Щербаківський, Павлуцький, Падалка, Седляр, Холодний, Сосенко, Курилик, Гніздовський, Мегик, Андрусів, Гординський, Крук, Голубець, Маланюк, Новаківський, Кульчицька, Налепинська-Бойчук, Дерегус, Остафійчук, Якутович, Задорожний, Горська, Зубченко, Кушнір, Заливаха, Зарецький, Перевальський, Юрчишин, Сорока, Патик, Медвідь, Стецько, Забашта, Семікіна, Севрук, Печорний, Гуменюк, Антонюк, Литовченко, Стороженко, Бокотей, Івахненко, Гонтарів, Алтанець, Марчук, Федько, Корінь, Малишко, Маринюк. Український стиль віднайшли цілі когорти нової генерації, і цілі школи – в Ужгороді, Криму, Донецьку, Одесі, Харкові, Полтаві, Києві.

Одним із важливих чинників формування духовної атмосфери суспільства є високорозвинені культура і мистецтво.

«Кожна нація світу за довгі віки свого існування створила, випестила своє національне Дерево життя. Таке національне дерево культурного життя має і наша прекрасна Україна. І тільки тоді, коли ми вважатимемо культурну спадщину нашого народу корінням і стовбуром нашого духовного життя, зарясніють майбутні мистецькі урожаї. Вони цілком залежать від нашого догляду, від культивування цього дерева життя» [2, с. 26].

Етнокulturолог, багатодітний батько В. Данилейко наголошує, що у нас споконвіку заведено мислити про все не стільки від свого «его-Я», скільки від імені й сподівань та розумінь своєї сім'ї, свого роду. «Родовий природний «інстинкт» настільки живучий тут, що, вочевидь, пройшов малоущербним крізь тисячоліття. Колись переказували, що у нас прийнято було знати й «начитувати» своїх родичів «до сьомого» чи й «до чотирнадцятого коліна...»

У такий спосіб сила індивідуума, особистості подесятерялася енергетикою імпульсів пращурів, і одиниця з роду, водночас, завше відчувала себе відповідальною за «живих, і мертвих, і ненароджених», як сформулював Т. Г. Шевченко. І сама собою поставала етнічно-правова й морально-культурна основа нації, що відчутним є й досі – тільки «розкиданість» сімей, родів по світах примушує цю живучість родового інстинкту підтримувати за допомогою нових засобів комунікації й звичаєвої та психологічної залежності» [4, с. 6].

Мотив світового дерева, сонячного дерева, дерева роду часто зустрічається у творах народних та професійних художників. Так, дерево є неодмінною складовою композиції народної картини «Козак – Мамай» яка була надзвичайно поширена в Україні як своєрідний духовний оберіг, її образна символіка дихає таємничою метафізичною архаїкою, сповнює малярський твір всевітністю та всечасністю.

Особливим, високого рівня сакральності предметом є рушник. Орнаменти, символи, знаки, нанесені на рушниках, передають інформацію про планетарну та космічну генезу, про створення людини та інших форми життя. Ці полотняні криптограми містять коди, ключі до розуміння того, за якими законами Творець збудував цей Світ, зуміли зберегти та донести до наших днів українські жінки як хранительки глибокої традиції. У вишиваних рушниках Дерево життя є центральним символом. Рушники використовувались під час календарного циклу в різних роботах, святах, обрядах. Орнаменти на рушниках, як і на інших традиційних речах структурують навколишній простір у бажаний, комфортний для життя стан, створюють теплу, приязну атмосферу. На чистий білий рушник, або крижмо приймали під час пологів дитину. Довгий прямокутний шмат тканини завжди означав дорогу, шлях, що веде людину, допомагає їй жити. Скільки оспівано в піснях сюжетів, коли мати дає синові в далеку дорогу рушник. Мати, вишиваючи, вклала в свою молитву прохання про здоров'я, безпеку та щасливе повернення сина додому.

Відомі рушники, які виготовляли жінки всього поселення, коли їхні чоловіки перебували на війні (так само під час епідемій, різних хвороб як у людей, так і у домашніх тварин). Зазвичай, такий рушник робили в одній хаті, куди збиралось непарне число ткаць. За всю ніч вони не промовляли жодного слова, концентрувались на роботі та проблемі. Складені енергії воєдино творили такий рушник унікальним за силою впливу [8].

Найширше слугував рушник у весільному обряді. Цікавим нам видається досвід деяких сучасних українських шкіл, де цілий рік на мистецьких заняттях випускниці присвячують час вишиванню свого весільного рушника.

Серед меблів завдяки поєднанню багатьох функцій (обрядово-ритуальної, побутової, естетичної) виділяється весільна скриня. Саме на скринях, які були гордістю жінок і окрасою житла, найкраще збереглися багатобарвні розписи. Одна з основних композиційних схем у розписах дерев'яних виробів – «вазон». «Вазон» на скрині є втіленням образу «Світового Дерева», Дерева роду, Дерева молоді сім'ї, яка утворюється з поєднання «гілок» двох родин. У вигляді скрині – тривимірної структури, – де світова вісь – «дерево-вазон», а навколо щоденно й цілорічно рухається світило, зберігались й дійшли до нас давні уявлення українців про світо устрій. Сокровенні скарби народу – духовні та матеріальні було довірено охороняти жінці-матері – прародительниці, не дарма скриня переходила від

бабусі до онучки як посаг. При виготовленні скрині роль будівничого відводилася чоловікові; він виконував роботи з дерева, а процесом зовнішньої орнаменталії скрині (як і інших побутових виробів) займалась, за традицією, жінка, яка дбала й про її наповнення. На прикладі орнаментики скрині можна простежити загальні історичні етапи у розвитку нашого етносу. Основи декорування закладалися у часи формування рільничої культури. З видозміною знань людей про світоустрій видозмінювалися та удосконалювалися орнаментальні системи, але вихідні засади лишалися незмінними.

Образ світового дерева, дерева-квітки – чи не головний мотив у творчості відомих українських майстрів декоративного мистецтва (П. Власенко, Т. Пати, М. Приймаченко, Г. Собачко та ін.). У 20-ті роки ХХ ст. основоположник монументального мистецтва новітньої України М. Бойчук закладав парадигми національної форми вираження, образні засоби бралися з народної картини, ікони, української орнаментики тощо. Обов'язковим для студентів було рішення композиції «Біля яблуні». Через сюжет «Біля яблуні» М. Бойчук пізнавав своїх студентів. Хтось будував схему, а хтось творив світ. Це були роздуми біля дерева пізнання добра і зла.

Багато хто із сучасних художників звертається до образу світового дерева, дерева світла, наприклад, А. Антонюк, О. Бабенко, Є. Лещенко, Ю. Мохірева.

З картин Антонюка постають візії рідної прадавнини. Коріння міфологізму художника сягає до фольклорних часів, періоду, коли культура праукраїнців формувала своє підґрунтя.

Із землі до неба проростають дерева-квіти та квіти-дерева у творах сучасного художника Євгена Лещенка, який прагне віднайти почуття гармонії та єдності з довкіллям. Майстер є «попереднім зберігачем та відновлювачем» розірваних ниток нашого буття. Як ретельний садівник, він вирощує, доглядає, гармонійно поєднує. «Сад» Лещенка є рідкісним випадком щедрого розмаїття, де яскрава форма запліднена глибоким змістом та об'єднана авторським волевиявом [3, с. 27].

У своїй творчості полтавська майстриня Ю. Мохірева йде шляхом використання і розвитку принципів народного мистецтва і в своїх олійних полотнах захоплюється символікою та орнаментом українських мальовок, розпису писанок, кераміки, розпису хат, скринь і скла, образотворчого і пісенного фольклору взагалі.

У творчому доробку О. Бабенка, який створив серії високохудожніх традиційних решетилівських гобеленів, одним із провідних композиційних мотивів є дерево життя, квітуче дерево («Вечірній», «Осінні барви», «Кобзарева пісня»). О. Бабенко вважає, що мистецька традиція не повинна бездушно повторюватись без урахування реалій сьогодення, тобто традицію потрібно розвивати, доповнювати, збагачувати, осучаснювати,

звичайно, в національному вимірі. Золотими літерами вписане в історію національної культури ім'я мами Олександра – Надії Бабенко. На Полтавщині, у Решетилівці, впродовж багатьох років вона творила килими та навчала молодь любити народне мистецтво. З її ім'ям пов'язане сміливе і водночас тактовне, художньо виважене оновлення решетилівських виробів, насамперед килимів. Вибудовані на характерних традиційних засадах, її килимові композиції вражають буйством розкішних інноваційних орнаментальних форм, що перегукуються з декором українського бароко, вишуканим, гармонійним, лагідним, переважно пастельної загальної тональності колоритом. При цьому кожен з її килимів має свій індивідуальний характер, – колірне вирішення та змістову визначеність. В. Данилейко зауважував, що мислити потрібно не роками, а родами. Тож, крім згадуваних вище родин Надії та Олександра Бабенків варто відзначити і творчість інших полтавських династій: у килимарстві – Євгена, Лариси, Ольги Пілюгіних та Наталії Дмитренко, Василя та Юлії Деркачів, Петра та Людмили Шевчуків; у вишивці – Віри та Сергія Заборів; у гончарстві – Гаврила, Явдохи, Олеся (керамологія, етнологія, музеологія) та Юрія Пошивайлів, Олександра та Анатолія Шкурпелів, Олексія Іванюка та Наталії Корф-Іванюк, Геннадія, Ростислава та Лариси Тихонових, Дмитра та Любові Громових, В'ячеслава Одарченка та Діани Аванесян-Одарченко, Євгена та Лариси Євтушенків, Валентини та Івана Лобойченків, Миколи та Яни Варвинських; у різьбленні по дереву – Алли, Володимира та Вартана Маркар'янів; у лялькарстві – Олени, Ганни та Злати Кивів; у мистецтвознавстві – Віталія та Остапа Ханків [9, с. 6]. І це лише мистецькі роди з Полтавщини, які працюють у різних техніках народного мистецтва, створюють високохудожні українські вироби, продовжують «золоту нитку традицій» попередніх часів, коли, «тисячі людських дворич Полтавщини були справжніми осередками ремесел та мистецтв» [9, с. 10].

На кафедрі образотворчого мистецтва студенти оволодівають практичними навичками з вишивки, килимарства, полтавського розпису, писанкарства, кераміки, лялькарства, народної картини тощо, після поглибленого вивчення предметний світ народного мистецтва стає більш реальним. Майбутні вчителі образотворчого мистецтва по-іншому стали дивитися на старі речі, які мали у власному побуті, почали цікавитися діяльністю членів родини, пов'язаною з народним мистецтвом, покращилась комунікація зі старшими членами родини.

Також студентів навчають транслювати свої знання та вміння учням. Така можливість є під час педагогічної практики, майстер-класів.

Отже, вирішення однієї з актуальних проблем сучасної мистецької освіти – формування справжнього мистця-громадянина з глибоким відчуттям культурно-родинної ідентичності, можливе на основі національної духовності через освоєння принципів і форм народної

культури, зокрема художньої спадщини. Звернення майбутніх учителів образотворчого мистецтва до етнічної традиції, пошук нових інноваційних форм вираження, високий професійний рівень, є запорукою успіху на тернистому мистецькому шляху. Подальші наші дослідження варто присвятити детальному аналізу творчого доробку молодих українських митців, які активно працюють у галузі мистецтва та педагогіки, проводять майстер класи, є учасниками художніх виставок різного рівня, міжнародних симпозіумів та пленерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. ХХІ століття – час утворення України української / Тетяна Андрущенко // *Образотворче мистецтво*. – 2005. – № 4. – С. 6–7.
2. Бабенко Н. Килимарство, вишивка: альбом / Надія Бабенко. – Київ: Народні джерела, 2006. – 72 с.
3. Гуренко А. Живописна природа міфу / Андрій Гуренко // *Образотворче мистецтво*. – 2005. – № 3. – С. 25–29.
4. Данилейко В., Маричевський М. Відсвіти Арти // *Артанія*. – 1995. – № 1. – С. 3–6.
5. Лещенко М. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання / Марія Лещенко. – Київ, 1996. – 192 с.
6. Личковах В. Архетипи і кенотипи в сучасній сіверській образотворчості / Володимир Личковах // *Артанія*. – 1999. – № 5. – С. 30–33.
7. Маричевський М. Єднайтесь образотворці! Дбаймо! / Микола Маричевський // *Образотворче мистецтво*. – 2001. – №2. – С. 7–8
8. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників/ Юрій Мельничук // *Народне мистецтво*. – 2004. – №3–4. – С. 60–65.
9. Народне мистецтво Полтавщини. Каталог / Автор-упорядник: А. П. Маркар'ян. – К. : СІМОН, 2014. – 96 с.: іл.
10. Петрашик В. Мистецькі інтерпретації Майдану / Володимир Петрашик // *Образотворче мистецтво*. – 2014. – № 2. – С. 6–7.
11. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль: Богдан, 2005. – 360 с.
12. Сніжко В. Мистецтво як етноідеологія / Валерій Сніжко // *Артанія*. – 2004. – № 6. – С. 10–13.
13. Товстуха Є. Новітня фітотерапія/ Євген Товстуха. – Київ: Українська академія оригінальних ідей, 2003. – 480 с.
14. Національна ідентичність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_ідентичність.